

BEATA ZGODZIŃSKA

UWAGA! ORYGINAŁ!¹

Nawet niewątpliwie oryginalne źródła ikonograficzne mogą zawierać fałszywe informacje, zagadnienie to zostanie zilustrowane głównie na przykładzie obiektów ze zbiorów Działu Historyczno-Artystycznego Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.

Pocztówka przedstawiająca nowy słupski ratusz (repr. 1) wysłana została w 1899 roku, czyli dwa lata przed oddaniem budynku do użytku. Wykorzystano na niej rysunek architektów Karla Zaara i Rudolfa Vahla, nadesłany na konkurs na projekt nowego ratusza (repr. 2).

Wykonana w 1910 roku akwarela R. Callwitza jest sygnowana i datowana (repr. 5). Widniejący na niej budynek słupskiego szpitala św. Ducha został rozebrany kilka lat wcześniej.

Napis na pocztówce ukazującej kaplicę św. Jerzego informuje, iż jest to kaplica pod wezwaniem Ducha Świętego.

W 1910 roku na placu przed słupskim ratuszem stanął pomnik cesarza Wilhelma I. Ten fragment miasta był często pokazywany na pocztówkach. Zwraca uwagę para pocztówek wydawnictwa Schöning & Co z Lubeki (repr. 7 i 8). Na jednej widać ratusz i plac z pomnikiem konnym, widokówka ma numer 22803. Na drugiej, mającej ten sam numer, brak pomnika! Podobnie postąpiła lipska oficyna Trinks & Co (repr. 9 i 10). Inne jej pocztówki przedstawiające ten sam fragment różnią się kolejnymi szczegółami, np. brakiem znaku drogowego czy latarni (repr. 11, 12, 13). Przed II wojną światową pomnik cesarza został przeniesiony, być może wtedy wydawcy zaczęli wydawać tak znacznie retuszowane pocztówki.

Powyższe przykłady pokazują niektóre pułapki, w jakie można wpaść przy opieraniu się na autentycznym materiale zabytkowym. W przypadku sztuki Pomorza sprawa jest jeszcze bardziej skomplikowana, gdyż sporo materiałów źródłowych uległo zniszczeniu lub rozproszeniu, a niemiecka przeszłość tego regionu jest przedmiotem dokładniejszych badań polskich autorów od stosunkowo niedługo czasu.

¹ Przedruk za: *Nasze Pomorze. Rocznik Muzeum Zachodnio-Kaszubskiego w Bytowie* nr 5/2003 Bytów 2004 s. 21-33. Redakcja oraz autorka dziękują Muzeum Zachodnio-Kaszubskiemu za zgodę na przedruk niniejszego artykułu.

Problem oryginalności dzieła jest zasadniczą kwestią przy pozyskiwaniu nowych obiektów do muzeum. Odróżnienie przedmiotu oryginalnego od falsyfikatu ma podstawowe znaczenie dla tworzonych kolekcji. Mogłoby wydawać się, że po nabyciu niewątpliwego oryginału, pozostaje już tylko go opisać, wykorzystać informacje zawarte w samym obiekcie (np. napisy, tytuł) oraz wyciągnąć wnioski z nich wypływające.

Dla osób zajmujących się historią cenne są różnego rodzaju źródła ikonograficzne. W ich przypadku trzeba jednak zachować szczególną ostrożność, gdyż nawet oryginały potrafią, paradoksalnie, zawierać informacje w pewien specyficzny sposób fałszywe, co postaramy się udowodnić i zilustrować.

Poniżej kilka przykładów takich oryginalnych zabytków (głównie ze zbiorów Działu Historyczno-Artystycznego Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku), mogących łatwo doprowadzić do wyciągnięcia błędnych wniosków.

Ratusz, który nie powstał

Wśród kilkuset naszych pocztówek, jedną z ciekawszych jest widok nowego słupskiego ratusza (repr. 1). Kartka została napisana i wysłana w roku 1899 – czyli dwa lata przed oddaniem budynku do użytku! Wykorzystany jest na niej rysunek konkursowy, wykonany przez Karla Zaara i Rudolfa Vahla, architektów berlińskich.

Konkurs na projekt nowego ratusza ogłoszony został zapewne w roku 1897, termin nadsyłania prac upływał 15 kwietnia 1898 roku. Ratusz na Rynku (obecnym Starym Rynku), zbudowany w końcu XVIII wieku, pod koniec XIX stulecia był już za mały, dlatego ówczesne władze zdecydowały się na budowę nowej siedziby. Przeznaczono na nią teren o pow. 9.275 m², pośrodku zachodniej strony placu von Stephana (Stephans Platz, obecnie Plac Zwycięstwa). Na konkurs wpłynęło 87 projektów, z których jury najwyżej oceniło właśnie pracę Zaara i Vahla. Budowę nowego ratusza rozpoczęto 1 kwietnia 1899 roku, uroczyste oddanie budynku do użytku odbyło się 4 lipca 1901 roku. W trakcie realizacji wprowadzono niewielkie zmiany, np. kolorystyki części fasady czy rozmieszczenia okien w połaci dachu.

Czasopismo *Deutsche Konkurrenzen* jeden z numerów poświęciło omówieniu słupskiego konkursu². Reprodukowany tam jest m.in. rysunek

² A. Neumeister, A. Haerberle (herausgegeben von) „Rathaus für Stolp” w: *Deutsche Konkurrenzen*, IX Band, Heft 7 No 103 Leipzig 1899 (egz. w zbiorach Biblioteki MPŚ, nr inw. P-985); zainteresowanym projektami słupskiego ratusza polecamy 1 i 2 numer

perspektywiczny projektowanego ratusza, przygotowany przez Zaara i Vahla zgodnie z regulaminem konkursu (repr. 2). Niestety, w trakcie prac redakcyjnych obcięto go przy krawędziach, na czym ucierpiała kompozycja całości, co szczególnie widać przy dolnej krawędzi, np. w centrum pozostały jedynie głowy dwóch postaci. Oryginał tego rysunku posłużył autorowi (autorom?) pocztówki, który dokonał jednak widocznych uzupełnień i retuszy. Z nieznanых nam powodów wszystkie postacie widoczne na reprodukcji w czasopiśmie (od lewej: para przy latarni, postać stojąca na chodniku, wspomniana już para oraz postać idąca po chodniku z prawej) zostały usunięte i zastąpione sztafażowymi sylwetkami w takim samym układzie! Dodatkowo autor wprowadził inne elementy: powóz z koniem, rowerzystę i kilka przechadzających się postaci. Być może na oryginalnym rysunku architektów widoczne były podobne sylwetki. Budynki znajdujące się na rysunku po bokach ratusza, stanowiące jego kompozycyjne zamknięcie; nigdy nie istniały, nawet nie były projektowane. Natomiast widoczny z lewej strony na pocztówce pomnik poległych w wojnie francusko-pruskiej mieszkańców powiatu słupskiego rzeczywiście stał na placu w latach 1875-1910.

Ciekawa informacja znajduje się na ostatniej stronie okładki wspomnianego już numeru *Deutsche Konkurrenzen* – jest to reklama publikacji, zawierającej motywy sztafażowe dla architektów, litografów, rysowników i dyletantów (repr. 3). Być może z tego typu gotowych wzorów korzystali i nagrodzeni architekci, i autor omawianej pocztówki.

Szpital, którego już nie było

W XIV wieku w Słupsku, przy trakcie na Szczecin, już poza linią murów miejskich, wzniesiono szpital św. Ducha. Był to pierwszy miejski szpital-przysiężnik. Pod koniec XIX wieku szpital mieścił się czasowo w budynku przy Hospitalstrasse (Tuwima), a w roku 1902 został przeniesiony do nowego budynku przy Amtstrasse (Kopernika). Jeszcze w 1901 roku stare szachulcowe zabudowania byłego szpitala sąsiadowały z budynkiem nowego ratusza (repr. 4).

W 1910 roku R. Callwitz namalował obraz przedstawiający wspomniany szpital (repr. 5). Zatytułował go wprawdzie *Stolp (das alte Hospital)*, czyli *Słupsk (stary szpital)*, ale nie wynika z tego, że od kilku lat

Słupi z 2001 roku – biuletynu Stowarzyszenia Przyjaciół MPŚ, gdzie reprodukowane są projekty nadesłane na konkurs.

budynki już nie istniały. Wierność przedstawienia jest uderzająca (por. repr. 4 i 5), zatem musiało ono powstać w oparciu o dokładne szkice lub fotografie.

Kaplica nie tego świętego

Nawiasem mówiąc, nie możemy wierzyć nawet podpisom na wydawnictwach. Otóż na jednej z dawnych pocztówek przedstawiającej kaplicę szpitala św. Jerzego³, umieszczony jest podpis błędnie informujący, iż ukazuje ona kaplicę św. Ducha! Fotografia tej kartki znajduje się w zbiorach słupskiej delegatury Służby Ochrony Zabytków (repr. 6).

Znikający pomnik

Na placu przed słupskim ratuszem od 1910 roku stał pomnik cesarza Wilhema I. Autorem niezachowanego pomnika był niemiecki rzeźbiarz Johannes Boese (Böse; 1856 Racibórz – 1917 Berlin), twórca pomników Wilhelma I w Legnicy, Brzegu, Nowogardzie i Barmen oraz pomnika cesarza Fryderyka III w Poznaniu, sarkofagów i pomnika poległych (Kriegerdenkmal) na cmentarzu garnizonowym w Berlinie. Na pomniku, oprócz konnego posągu cesarza, były umieszczone nazwiska mieszkańców Słupska i powiatu słupskiego, którzy złożyli życie w ofierze królowi i ojczyźnie. Odsłonięcia pomnika dokonał we wrześniu 1910 roku cesarz Wilhelm II (wnuk Wilhelma I) – był to jeden z ważniejszych akcentów obchodów 600-lecia miasta. Pomnik ten stanął w miejscu wspomnianego już w tym tekście pomnika poległych w wojnie francusko-pruskiej, który przeniesiono wówczas na cmentarz.

Słupski ratusz i plac przed nim to motyw chętnie wybierany przez wydawców pocztówek – zachowało się wiele widokówek z różnymi ujęciami tego fragmentu miasta. W zbiorach słupskiego muzeum zwracają uwagę dwie pary pocztówek.

Istota problemu „znikającego pomnika” omówiona zostanie na przykładzie druków lubeckiego wydawnictwa Schöning & Co. Otóż na jednej pocztówce widać ratusz i plac z konnym pomnikiem cesarza Wil-

³ Kaplica zbudowana została przy szpitalu św. Jerzego, zlokalizowanym przy trakcie szczecińskim; w roku 1912 przeniesiona została na obecne miejsce – plac bł. Kostkowskiego.

helma I (repr. 7). Omawiana pocztówka pochodzi z lat trzydziestych, o czym świadczą stroje sfotografowanych osób. Widokówka ma numer 22803. Taki sam numer ma niemal identyczna pocztówka (repr. 8), różniąca się jednak bardzo istotnym szczegółem, mianowicie brakiem pomnika! Skrzętnie usunięto także cały trawnik wokół monumentu. Spore partie drzew za pomnikiem zostały tak precyzyjnie uzupełnione, że nie sposób odróżnić partii oryginalnych od wtórnych. Na obu pocztówkach inny jest też układ chmur; trudno dzisiaj powiedzieć, czy ten na kartce z pomnikiem jest oryginalny (to znaczy taki, jak na fotografii), czy też został poddany obróbce w trakcie prac wydawniczych.

W identyczny sposób potraktowany został pomnik przez inną oficynę – lipską firmę Trinks & Co. Na jednej pocztówce widać ratusz z pomnikiem (repr. 9), a na innej – bez (repr. 10), ale z pozostawionym trawnikiem. Obie kartki mają numer 35.

Najwięcej elementów „układanki” jest na innej pocztówce tego wydawnictwa (repr. 11), także noszącej numer 35, na której widać znak drogowy (wyretuszowany na obu poprzednich) i całą latarnię przy pomniku, z której po wyretuszowaniu pozostał tylko fragment (por. repr. 9) – zapewne jest ona najbliższa oryginalnej fotografii. Znak drogowy został usunięty na obu wspomnianych pocztówkach (repr. 9 i 10) – na jednej z nich domalowane drzewa są dość sztuczne (repr. 10). Kolejne warianty umieścił wydawca na dwóch pocztówkach – składankach widoków. Na żadnej z nich nie ma pomnika i trawnika, na jednej pozostała tylko latarnia (repr. 12), a na drugiej (repr. 13) – znak drogowy.

Dodajmy jeszcze, iż na każdej z pięciu pocztówek niebo jest inne, a gałęzie drzewa w lewym górnym narożniku są wyraźnie podmalowane.

Przed II wojną światową pomnik Wilhelma I został przeniesiony na północno-wschodni koniec Bismarckplatz (obecnie Aleja Sienkiewicza). Najprawdopodobniej to właśnie wtedy, wydając kolejne dodruki pocztówek, oba wydawnictwa dokonały zabiegu wyretuszowania pomnika z placu przed ratuszem. Ponieważ główny motyw przedstawienia nie zmienił się, żadna oficyna nie zmieniła też swojej numeracji oraz tytułu widokówki.

Tego typu zabiegi, być może uzasadnione z punktu widzenia wydawcy, wprowadzają jednak sporo zamieszania. Po latach trudno ustalić czas powstania danej pocztówki, trudno też uznać ją za w pełni miarodajne źródło historyczne. Niewiele pomoże również oparcie się na datach stempli pocztowych, gdyż kartki mogły być sprzedawane i wysyłane dużo później niż były drukowane.

Powyższe przykłady są dobrą ilustracją niektórych pułapek, w jakie można wpaść przy opieraniu się na autentycznym materiale zabytkowym. Dopiero uważna analiza posiadanych obiektów i konfrontowanie różnych źródeł pozwalają na wyciąganie pewniejszych wniosków. Sprawa jest jeszcze trudniejsza w przypadku sztuki i kultury Pomorza – regionu, którego niemiecka przeszłość jest przedmiotem poważniejszych badań polskich historyków i historyków sztuki od stosunkowo niedługo czasu. Wiele materiału źródłowego uległo rozproszeniu lub zniszczeniu, a opracowania często mają charakter wrywkowy. Całokształt zjawisk sztuki XIX i XX wieku umyka z pola widzenia historyków sztuki, skupionych przeważnie na badaniu wiodących nurtów i ich przedstawicieli.

Bibliografia:

- K.G. Saur *Allgemeines Künstlerlexikon* Band 12 München 1996 s. 194.
M. Wojciechowski „Słupskie pomniki (1)” *Stupia* 2001 nr 3 s. 22-23.
M. Wojciechowski, B. Zgodzińska *Rok 1901. Słupsk przed stu latu. Stolp vor hundert Jahren* W.M. Wachniewski (tł.) Słupsk 2001.
E.Z. Zajelska „Opieka medyczna i szpitale w Słupsku” *Stupia* 2002 nr 7 s. 66-71.

ATTENTION! AUTHENTIC!

Even doubtlessly genuine iconographic sources may contain false information. This issue will be illustrated mostly by using examples from the collection of the Historical and Artistic Department of the Museum of the Middle Pomerania in Słupsk. A postcard showing the new town hall in Słupsk (ill. No. 1) was sent in 1899, two years before the building was ready to use. The postcard uses a drawing made by two architects, Karl Zaar and Rudolf Vahl, which had been submitted as a possible design for the new town hall (ill. No.2). R. Callwitz's water-painting, used on the postcard, is signed and dated as being painted in 1910 (ill. No.5). In this image, the building of the Holy Spirit Hospital can be seen, despite having been demolished some years before 1910. An inscription on (that same/a different?) postcard which shows St. George's chapel informs that this is the Holy Spirit's chapel. In 1919 the monument of the emperor Wilhelm I was built on the square in front of the town hall. This special part of the town was often shown on postcards. A pair of postcards by publishers Schöning & Co. from Lübeck (ill. No. 7 and 8) is worthy of note. One of them shows the town hall and the square with the equestrian monument identified by a certain number which no other depiction of that monument uses. Another publishing

company from Leipzig-Trinks & Co. has made a similar error (ill. 9 and 10). Some other postcards from this company depict the same area with minor differences. For example, they exclude details such as a road-sign or a lamp-post (ill. 12, 13). Perhaps the reason for these minor discrepancies is that the monument of the emperor had been moved before World War Two. The examples mentioned above present some traps one can fall into while relying only on authentic historical material. As for the Pomeranian arts the matter becomes even more complicated, because many sources have been destroyed or dispersed. The German past of the region has merely been a subject of studies for Polish authors for a relatively short time.

Beata Zgodzińska – email: muzeumbeata@mars.slupsk.pl

1. Pocztcówka „Gruss aus Stolp i. Pom. Das neue Rathhaus” (Pozdrowienia ze Słupska na Pomorzu. Nowy ratusz), wysłana w 1899 roku, brak wydawcy, nr 10562; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr inw. MPŚ-HP/305 (dar Ingeborg Warnack).

2. Karl Zaar i Rudolf Vahl, rysunek perspektywny projektu nowego ratusza w Słupsku, repr. za: „Deutsche Konkurrenzen” 1899, IX Band, Heft 7, No 103 – „Rathaus für Stolp”, herausgegeben von A. Neumeister und A. Haerberle, Leipzig, s. 5.

Kanter & Mohr, Verlagsbuchhandlung für Architektur, Berlin S.W. 12.

In unserem Verlage ist erschienen:

Die Staffage

Motive für Architekten, Lithographen, Zeichner und Dilettanten
von
E. Edel und C. Schnebel
Maler.

60 Tafeln in Quartformat. In eleganter Mappe M. 20.—.

Die Staffage soll dem Architekten ein praktisches Hilfsmittel bieten, durch welches er die dekorative und malerische Wirkung seiner Entwürfe und Perspektiven wesentlich erhöhen kann. Die Skizzen sind leicht zu verwenden, weil sie in einfacher, aber in äusserst reizvoller Manier gezeichnet sind und weil jede Figur einzeln dargestellt ist. Für jeden Zweck und Geschmack ist etwas Passendes geboten.

Berlin S.W.,
83 Charlottenstrasse 83.

Kanter & Mohr,
Verlagsbuchhandlung für Architektur.

(10)

Druck von Ramm

BIBLIOTEKA
MUZEUM POMORZA ŚRODKOWEGO
w SŁUPSKU
P-985

3. Reklama wydawnictwa Kanter & Mohr, repr. za: „Deutsche Konkurrenzen” 1899, IX Band, Heft 7, No 103 – „Rathaus für Stolp”, herausgegeben von A. Neumeister und A. Haerberle, Leipzig, IV strona okładki.

4. Pocztówka „Gruss aus Stolp i. Pom.” (Pozdrowienia ze Słupska na Pomorzu), wydawca R.Hannig, Stolp i. Pom; ze zbiorów Lecha Albrechta.

5. R.Callwitz „Stary szpital w Słupsku”, 1910 rok, papier, gwasz, akwarela, 23x32 cm; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr inw. MPŚ-S/168.

6. Pocztówka „Stolp i. P. Hospitalstraße mit St. Spirituskapelle” (Słupsk na Pomorzu, ulica Szpitalna z kaplicą św. Ducha), błędnie podane wezwanie kaplicy – powinno być św. Jerzego; fotografia ze zbiorów słupskiej delegatury Służby Ochrony Zabytków.

7. Pocztówka „Stolp / Pom. – Stephanplatz mit Rathaus” (Słupsk / Pomorze – plac Stephana z ratuszem), lata trzydzieste XX wieku, wydawca: Verlag Schöning & Co., Lübeck, nr 22803 [wersja z pomnikiem]; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/318 (dar Erola Onkona).

8. Pocztownka „Stolp i. Pom. – Stephanplatz mit Rathaus” (Słupsk na Pomorzu – plac Stephana z ratuszem), lata trzydzieste/czterdzieste (?) XX wieku, wydawca: Verlag Schöning & Co., Lübeck, nr 22803 [wersja bez pomnika]; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/213.

9. Pocztownka „Stolp i. Pom. – Rathaus mit Anlagen” (Słupsk na Pomorzu – ratusz i okolice), lata trzydzieste XX wieku, wydawca: Trinks & Co., Leipzig, nr 35 [wersja z pomnikiem, bez znaku drogowego i części latarni]; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/600.

10. Pocztaówka „Stolp i. Pom., Rathaus mit Anlagen” (Słupsk na Pomorzu, ratusz i okolice), lata trzydzieste/czterdzieste (?) XX wieku, wydawca: Trinks & Co., Leipzig, nr 35 [wersja bez pomnika, latarni i znaku drogowego]; wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/203.

11. Pocztaówka „Stolp i. Pom., Rathaus mit Anlagen” (Słupsk na Pomorzu, ratusz i okolice), lata trzydzieste XX wieku, wydawca: Trinks & Co., Leipzig. Ges. gesch, nr 35 [wersja z pomnikiem, latarnią i znakiem drogowym]; egzemplarz wystany w 1938 roku, wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/406.

12. Poczтівka „Stolp i. Pom.” (Słupsk na Pomorzu), składanka widoków, lata trzydzieste XX wieku, wydawca: Trinks & Co., Leipzig, nr 88 [ratusz – wersja z latarnią, bez pomnika, trawnika i znaku drogowego]; egzemplarz wysłany w 1940 roku, wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/464 (dar Władysława Piotrowicza).

13. Poczтівka „Stolp i. Pom.” (Słupsk na Pomorzu), składanka widoków, lata trzydzieste XX wieku, wydawca: Trinks & Co., Leipzig, nr 87 (?) [ratusz – wersja ze znakiem drogowym, bez pomnika, trawnika i latarni]; egzemplarz wysłany w 1945 roku, wł. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr. inw. MPŚ-HP/272 (dar Ingeborg Warnack).